

Художественная литература

11. Болат Ю. Алим: Роман. — Ташкент: Эдебият ве санъат нешпріяты, 1980. — 424 с.
12. Осман А. Танъш козьлер: Икяелер. — Ташкент: Эдебият ве санъат нешпріяты, 1975. — 143 с.
13. Эдемова У. Баш язысы: Повесть ве икяелер. — Ташкент: Эдебият ве санъат нешпріяты, 1981. — 240 с.
14. Эмин С. Сенинг йылдызынг: Роман. — Акъмесджит: Таврия, 1994. — 239 с.
15. Папы И. Йылдызлы геджелер: Повестьлер. — Ташкент: Гъафур Гъулам адына Эдебият ве санъат нешпріяты, 1978. — 180 с.

Статья поступила в редакцию 16.03.2006 г.

□

УДК 398.21 (= 161.2):81'42

Л. Ф. Гуманенко

КОМПЛЕКСНИЙ АНАЛІЗ МОВНОЇ КАРТИНИ СВІТУ В УКРАЇНСЬКІЙ ЧАРІВНІЙ КАЗЦІ

Спроби знайти спосіб проникнення в кодову систему народної казки й досягнути закони збереження найдавніших знань здійснювалися неодноразово та пов'язувалися з особливостями мови усної народної традиції.

До сьогоднішнього дня не втратили свого значення розробки теоретичних питань народної прози, які здійснили І. Франко, М. Сумцов, М. Грушевський, М. Драгоманов, П. Чубинський, І. Вагилевич, Б. Грінченко, В. Гнатюк, М. Максимович, М. Костомаров.

Сучасні наукові розвідки Л. Дунаєвської, С. Єрмоленко, О. Бріциної, А. Поповського, В. Юзвенко, С. Лавриненко, В. Давидюка свідчать про те, що чарівна казка є одним із основних об'єктів дослідження мови фольклору і пов'язується з перспективою виходу на новий якісний рівень аналізу тексту.

Нестандартні принципи аналізу й типології народних казок ще в ХХ ст. запропонував український вчений Р.М. Волков, який вважав, що казковий сюжет є єдиною постійною одиницею, з якої можна розпочати вивчення тексту казки [1]. Враховуючи недоліки своїх попередників (змішування понять, казкових тем, які бралися за одиницю вивчення і порівняння), він визначав основні напрямки дослідження казки.

Вивчення казки слід розпочати з аналізу структури, форми, стилю. Розмежування казкової теми, мотиву і сюжету дасть можливість прослідкувати шлях від мотиву до сюжету та встановити певні типові засоби казкового стилю, без чого не можна чітко уявити саму структуру казки. При цьому варто обмежитися фольклорним матеріалом одного народу або групи споріднених чи сусідніх народів. Детальне вивчення казки одного народу при подальшому порівнянні з казками інших народів дозволить установити, що в казці запозичене, а що належить до національних надбань.

Р. Волков запропонував використовувати формули-схеми казкових тем, бо вважав, що формулу казки можна визначити з математичною точністю, значно важче «встановити той побут, який створив казку» [1, с. 197]. Отже, першочергові завдання при вивченні тексту народної казки пов'язуються з визначеннями: 1) що в казці відноситься до форми, стилю; 2) сюжетні схеми казок; 3) на основі сюжетних схем виділяються мотиви, з яких вони складаються.

Варто зазначити, що казкова фантастика сприймалася в народі як дійсність. Визначення всіх казкових мотивів дозволить підійти до того побуту, з якого брав початок той чи інший мотив, а це, у свою чергу, сприятиме встановленню хроно-

логії та генеалогії казки, а також визначенню тих особливостей, які забезпечують здатність до моделювання всього світу в цілому.

У роботі «Сказка. Разыскания по сюжетосложению народной сказки. Т. 1 Сказка великорусская, украинская и белорусская» Р. Волков зробив аналіз невеликої кількості казкових сюжетів, а детальне вивчення народної казки планував у такій послідовності: індивідуальне та колективне в казковій стилістиці і формі; дослідження сюжетоскладання народної казки; композиція казки; казкові мотиви та їх побутова основа [1].

«В сказке слишком многое несомненно восходит к мифологическим представлениям народа. Подчас ... трудно разграничить, где сама жизнь, где мифология, где сказка.» [1, с. 1]. З цієї причини особлива увага приділялася порівняльному вивченню повір'їв і казкових мотивів, бо саме вони могли містити важливі дані народної міфології та її відображення в казці.

Ще з середини XIX ст. питання міфології у народній творчості було основним для представників міфологічної школи (О. Афанасьєв, Ф. Буслаєв, О. Міллер, О. Потебня).

Особливо цінними для розуміння поетичної природи фольклорного процесу є праці О. Потебні "О некоторых символах в славянской народной поэзии" /1860/, "О мифическом значении некоторых обрядов и поверий" /1865/ [4; 5].

Серед українських народних казок М. Сумцов визначив як міфічні такі: «Чабанець», «Чорний Іван та Золотокучерявий Іван», «Про руського царевича Івана Івановича», «Про Білого Полянина й Анастасію Прекрасну», «Про Івана Царевича і красну дівчицю ясну зірницю», «Про Костининого сина», «Про Марка Сученка», «Солдатські сини», «Богатирі (котигорошки)», «Про царевича Івана й морське чудовисько», «Іван Попович», «Незнайко», «Кобилячий син», «Кирик», «Безрука царівна», «Дід і рак», «Божа тростинка» [6].

Чарівних казок в українському фольклорі значно більше, ніж казок про тварин та соціально-побутових. У казці міфічній (чарівній, фантастичній) часто повторюються одні й ті ж мотиви: викрадення красуні чудовиськом або змієм і звільнення її богатирем, вибір чудесного коня, оживлення вбитого героя живою водою, принесеною птахом.

Ці мотиви були найбільш поширеними в усьому світі: у німців (Грім, Кун), французів (Себіль, Коскен, Люзель), італійців (Пітре), греків і албанців (Легран, Ган), росіян (Афанасьєв), поляків (Кольберг, Хельховський), сербів (Вук Караджич), індусів сучасних і давніх (Панчатантра). Подібність спостерігається навіть у деталях, наприклад, до казки про Кобилячого сина дуже близькі російські казки, в яких іде мова про Івана Ведмежого сина [6, с.130].

Друзі Кирика Вернидуб і Вернигора є і в французьких казках, і в німецьких народних творах [6, с. 130].

"Дослідники первісної культури показали: що давніша та чи інша культура або її етап, то частіше зображуються в ній: звір, а не людина; жінка, а не чоловік; мертвий, а не живий. Первісна свідомість взагалі більше зосереджується на нелюдському: йдеться про світ духів і тотемних тварин, про знаки природних сил і стихій..." [8, с. 9].

Людська мова поєднує різні світи, а в залежності від ставлення персонажа "іншого світу" до головного героя чарівної казки визначається ініціальний ступінь "свій" - "чужий".

Перед тим, як розглядати поліядерну структуру лексичного значення основних складників мовної картини світу чарівної казки, необхідно звернути увагу на типологію міфологічних мотивів.

У чарівних казках функцію зв'язку епох і часів здійснює образ світового дерева, варіантом якого є світова гора. Для слов'янської міфології образ світового дерева

відомий як дуб, береза, яблуня, явір. У календарній поезії, прозових жанрах фольклору, в піснях особливо часто зустрічаємо цю модель світу [7].

“Українська казка – це метафорична формула, в якій закодувалися древні знання. Ісус теж говорив притчами, даючи таким чином ключ до консервації, ущільненого викладу тих високих духовних матерій, котрі в прямому викладі або не були б достатньо зрозумілими, або не змогли би бути передані наступними поколіннями у всій цілості і сукупності” [9, с. 6].

На прикладі українських чарівних казок ми можемо спостерігати, що в них наявна персоніфікація кількох рівнів.

Персоніфікація першого порядку, яка стосується найдавніших вірувань (антропоморфізм, зооморфізм) є способом символічного кодування реальності, що дозволяє людині персоніфікувати себе в природі.

Персоніфікація другого порядку, яка стосується соціального і сімейного статусу персонажа – вияв символічного кодування суспільних і сімейних відносин, що відіграє велику роль в процесі інтеграції людини і суспільства.

Персоніфікація третього порядку стосується загадкової внутрішньої психологічної організації людини, яка знаходиться у прямій залежності від законів розвитку природи й суспільства і є головною при визначенні етнопсихологічних особливостей народного твору.

У чарівній казці персоніфікація представлена багатим за змістом видом символу, який має глибокий пізнавальний смисл, про що у свій час зауважував О. Потебня [4].

Зручною формою спостережень над еволюційними процесами народної казки, вивченням мовної картини є дослідження персональної системи, при цьому необхідно приділяти рівнозначну увагу як предикату дії, так і предикату стану.

“Характерною рисою мовної системи казки є використання епічної техніки простого найменування, внаслідок чого предмет, явище або дія не змальовуються, а лише іменуються. Відбувається своєрідне “вміщення” світу у слово” [3, с. 17].

“Діяльний” текст чарівної казки влучно аналізує вислів О.Потебні: “Слово є діло” [5, с. 248].

Найважливішими засобами, якими керується епічна техніка народної казки є ретардація, заміна опису розповіддю, поступове послаблення чи посилення дії /градація/, концентрація розповіді навколо одного місця, події особи, закон контрасту, закон попереднього резюмування, стереотипні звороти, які назавжди оформилися в певні форми.

Метод порівняння і теорія органічного розвитку міфічної поезії дають можливість установити кілька спільних явищ у міфотворчому процесі: диференціація і інтеграція, систематизація, історизація, адаптація, перетворення старовинних фетишів у прості атрибути, пом'якшення примітивного ритуалу, переміщення релігійно-міфологічних явищ у інші галузі людської культури і навпаки.

Отже, беручи до уваги ці особливості, можемо сказати, що українці мають дуже давню казкову традицію.

Картина світу, яка зафіксована мовною системою казки, – це яскраве свідчення того, що генетично зазначений жанр фольклору сягає часів первісної міфології, “коли формувалася уява про світобудову як одухотворений макрокосмос в його космогонічних, зооморфних, фітоморфних та антропоморфних вимірах” [2, с. 340].

Комплексне системне вивчення явищ традиційної культури, яке базується на взаємодії елементів лінгвістики, фольклористики, культурології – важливий аспект сучасного гуманітарного знання, яке сприяє розширенню уявлень про менталітет народу.

Література

1. Волков Р.М. Сказка. Разыскания по сюжетосложению народной сказки. — Т.1. Сказка великорусская, украинская и белорусская. — Одесса, 1924. — 236 с.
2. Дунаевська Л.Ф. Українська народна проза (легенда, казка) - еволюція епічних традицій - К., 1997. — 384 с.
3. Лавриненко С.Т. Мовна картина світу в українській фантастичній казці. Автореф. дис. ... канд. філол. наук: 10.02.02. — Дніпропетровськ, 1995.
4. Потебня А.А. О некоторых символах в славянской народной поэзии. — 2-е изд. — Харьков, 1914. — 243 с.
5. Потебня А.А. Из записок по теории словесности. Фрагменты // Слово и миф. — М., 1989.
6. Сумцов Н. Из украинской старины. — Харьков: Типография "Печатное Дело" кн. К.Н. Гарина, 1905.
7. Топоров В.Н. Древо мировое // Мифы народов мира: Энци. В 2 т. — Т. 2. — М., 1998.
8. Українські замовляння / Упоряд. М.Н. Москаленко; Авт. передм. М.О. Новикова. — К.: Дніпро, 1993.
9. Чумарна М.І. Мандрівка в українську казку. Приказкове коло / Упоряд. Б.П. Чепурю. — Львів, 1994. — 79 с.

Статья поступила в редакцию 21.04.2006 г.

□

УДК 002.2(477.75)

Л. Ш. Дыникова

ЯЗЫКОВЫЕ ТРАДИЦИИ КРЫМСКОТАТАРСКОЙ ПРЕССЫ (НА ПРИМЕРЕ ГАЗЕТЫ «ТЕРДЖИМАН»)

Крымскотатарский язык является родным языком тюркского населения, проживавшего на Крымском полуострове. Он принадлежит к группе кыпчакских языков (кумыкский, крымско-караимский, отдельные диалекты каракалпакского, узбекского языков, средневеково-кыпчакские языки, куманский), в разной степени испытавших на себе воздействие огузских языков, в данном случае преимущественно в области фонетики и отчасти лексики.

Письменные традиции крымскотатарского языка восходят, по крайней мере, к XIII-XIV векам, ко времени расцвета Золотой Орды и создания в Крыму известного кыпчакского памятника Codex Cumanicus - латинско-персидско-куманского (кыпчакского) трехязычного словаря приблизительно в 1294 — 1295 годах в Солхате, написанного итальянцами с использованием впервые латинского алфавита для тюркского языка. Крымскотатарский язык наряду с другими близкими к нему кыпчакскими языками является прямым наследником как этого памятника, так и других кыпчакских памятников XIII-XIV веков, сохранившихся на территории Сирии и Египта. Надо полагать, предки крымских татар имеют прямое отношение также к руническим тюркским памятникам Северного Кавказа и Дуная более раннего периода.

В связи с распространением ислама на Крымском полуострове крымские татары стали пользоваться арабской письменной системой. Все письменные памятники языка, известные до 1928 года, написаны арабским письмом. Таковы старокрымские и огузские надписи XIII-XV веков, а также памятники XVI-XVIII веков: «О походе Ислам-Гирея на Польшу» Джан-Мухаммеда, «Асеб-ус-сеяр» — «Семь планет» Сеида Мухаммеда Ризы, «Эль Мухит-уль-бурхани» — «Океан доказательств», многочисленные ханские ярлыки и др. Н. К. Дмитриев считал, что «рукописи на чистом крымско-татарском языке отсутствуют. Это будут, по известным историческим причинам, рукописи на чагатайском языке» [1]. На арабской графике на-